

Zagrebski študentski protesti – junij 1968

Abstract

Students' Protests in Zagreb – June 1968

The Yugoslav experiment from the beginning of the second half of the twentieth century achieved excellent starting results, mostly due to international circumstances like the strategic relations with both the East and the West. Political and economic decisions such as the focus on consumer goods contributed as well. However, incomplete implementation of the theory in practice resulted in the stagnation of economic progress and the political crisis at the beginning of the 1960s, which prompted the ruling establishment to implement reforms. While strikes and protests were already present before 1968, the year saw Yugoslav students join their colleagues from around the world and organize demonstrations demanding a return to the country's fundamental values. In this text, the author presents a historical overview of the happenings and tries to understand the reasons for the June 1968 student protests in Zagreb with the help of certain theories on collective agency.

Keywords: student demonstrations, June 1968, Zagreb

Marija Viktorija Jagodic holds a university degree in Journalism. (wiki.jagodic@yahoo.com)

Povzetek

Jugoslovanski eksperiment z začetka druge polovice dvajsetega stoletja je zahvaljujoč mednarodnim okoliščinam, npr. odnosom z Zahodom in Vzhodom, ter nekaterim političnim in gospodarskim odločitvam, npr. obrat v potrošništvo, dosegel izvrstne začetne rezultate. Nepopoln prenos teorije v prakso pa je na začetku 60. let privedel do gospodarske stagnacije in posledično do politične krize. Oblast je na nastalo stanje odgovorila z reformami. Stavke in protesti so bili organizirani že pred letom 1968; tega leta, v času študentskih nemirov po svetu, pa so protestirali tudi jugoslovanski študenti, ki so na demonstracijah zahtevali vrnitev k temeljnim vrednotam. V besedilu skušamo skozi zgodovinski pregled dogajanja in s pomočjo nekaterih teorij o kolektivnem delovanju razumeti vzroke za zagrebške študentske demonstracije junija 1968.

Ključne besede: študentske demonstracije, junij 1968, Zagreb

Marija Viktorija Jagodic je univerzitetna diplomirana novinarka. (wiki.jagodic@yahoo.com)

Uvod

Jugoslovanske junijske demonstracije leta 1968 so bile prvi množični izraz nezadovoljstva z družbenimi razmerami po vojni, katerih udeleženci so si drznili pozvati k odgovornosti tudi najvišje državne voditelje. Ta dogajanja niso bila niti protisocialistična, niti organizirana, niti niso hotela spreminjati obstoječe družbenopolitične ureditve in prevzeti oblasti (Klasić, 2012). Kljub temu je zahteve za zamenjavo nekaterih funkcionarjev oblast lahko videla kot grožnjo političnemu monopolu (Popov, 1990). Čeprav niso privedla do političnih zamenjav in prekinitev ali začetka ključnih ekonomskih in političnih procesov (Klasić, 2012), so pustila sledi. Študenti so postali politično bolj senzibilni, študij pa dostopnejši (prim. Jakovina, 2007). Odprla se je možnost za usmerjanje kritike na oblast (Ponoš, 2007).

V članku se posvečamo predvsem zagrebškim junijskim protestom in skušamo skozi pregled prvih dvajsetih let jugoslovanske zgodovine, dogajanja v sklopu zagrebških junijskih protestov in izbranih teorij kolektivnega delovanja odgovoriti, zakaj je do demonstracij junija 1968 sploh prišlo.

Prvi dve desetletji druge Jugoslavije¹

Po drugi svetovni vojni je oblast v Jugoslaviji prevzela Komunistična partija Jugoslavije (KPJ), ki je že v prvih povojnih letih z različnimi ukrepi² (npr. sekvestracija, nacionalizacija, »zaseg dobrin«, konfiskacija, agrarna reforma, kolonizacija, obvezen odkup itd.) udarila po različnih slojih prebivalstva in zaostрила odnose z zahodnimi državami. Ob tem ni priznavala večstrankarstva, zasebne lastnine in tradicionalnih vrednot, ukinila prosti trg,³ nadzirala medije, preganjala cerkev⁴ in drugače misleče, ustvarjala nove rituale, vztrajala najprej na samoidentifikaciji z vojnimi pridobitvami, pozneje pa s

¹ Jugoslovansko obdobje lahko okvirno razdelimo na dva dela: na Kraljevino SHS oziroma Kraljevino Jugoslavijo in Demokratično federativno Jugoslavijo oziroma Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo, tj. Socialistično federativno republiko Jugoslavijo. Značilnosti druge Jugoslavije so bile prepletanje razrednega in nacionalnega ter federativnost, ki je temeljila na načelu enakosti narodov in republik, katerih omejena državnost se je s spremembami ustave povečevala. Federalne enote so bile gospodarsko različno razvite in so imele različne poglede na razvojne prioritete ter skupno gospodarsko politiko (Čepič, 2015a; 2015b).

² Ker so ti ukrepi dobro predstavljeni v številni literaturi, jih tu le naštevamo.

³ Namesto tega je bila nekaj časa uvedena racionalna delitev življenjskih potrebščin. Potrošniki so s prejetimi boni lahko kupovali določeno mesečno količino potrebščin (Matković, 1998).

⁴ Leta 1954 pa so bile z zakonom zajamčene verske svoboščine vsem verskim skupnostim (Goldstein, 2003).

samoupravljanjem, preizpraševala in ponovno ovrednotila preteklost itd. (Bilandžić, 1985; 1999; Goldstein, 2003; Matković, 1998; Radelić, 2006). S takšno politiko je KP že v nekaj letih v novo državo uvedla enostrankarsko ureditev, državno lastnino in administrativno načrtovanje ter skoraj v celoti uničila zasebni sektor. Sočasno je lahko posameznik zaradi drugačnih političnih prepričanj pristal na ulici, brez dovoljenja in sredstev za bivanje in življenje ter z odmerjenim davkom, ki ga je moral poravnati v najkrajšem roku. Strogost ureditve so blažili nedoslednost in nedelovanje izvršiteljev odločitev, poznanstva, sorodstvene in prijateljske vezi (Radelić, 2006).

Takoj po vojni je prebivalstvo pestila lakota, zato je država podpisala sporazum z UNRRA (United Nation Relief and Rehabilitation Administration). Jugoslavija je tako od Organizacije združenih narodov prejela več pomoči kot druge evropske države, njeni odnosi z Zahodom so bili zaostreni (npr. zaradi spora glede Reke in Trsta). Začela se je obnova. Prvi petletni načrt (1947) je predvideval sovjetski model razvoja gospodarstva (Bilandžić, 1999; Radelić, 2006). Kljub pomanjkanju finančnih sredstev, ki jih je država med drugim pridobila s posojili iz držav Vzhodnega bloka, je bil načrtovan razvoj vseh panog gospodarstva, s poudarkom na težki industriji ter črni in barvni metalurgiji. Ker ni imela premoga in železove rude, je bila Hrvaška v tem modelu nosilka lahke in srednje industrije (Bilandžić, 1999; Matković, 1998). Čeprav je bil izbrani model preobrazbe agrarne države v industrijsko uspešen, strokovnjaki menijo, da je imel tudi številne pomanjkljivosti, kot so pomembna vloga težke industrije, proizvodnja omejenega spektra izdelkov, dvomljivost stroškov in učinkovitosti ter zanemarjanje porabe (Duda, 2005). Kljub pomanjkanju, nezmožnosti odpora zaradi strogega nadzora in policijske kontrole, kljub nezadovoljnim posameznikom, ki so izgubili vse, neenakosti med vladajočimi in prebivalstvom, nizkim delavskim dohodkom in cenam kmetijskih pridelkov, omejitvam uvoza ter pojavom, kot sta ilegalna preprodaja in korupcija, so v državi vladali optimizem, evforična klima in upanje v boljšo prihodnost (Bilandžić, 1999; Goldstein, 2003; Matković, 1998; Radelić, 2006), na katerih je v veliki meri temeljila učinkovitost prostovoljnih delovnih brigad (Radelić, 2006), k ustanavljanju katerih se je pri obnovi države zatekla oblast (Matković, 1998). Te akcije, v katerih so v velikem številu sodelovali zaporniki, so bile neracionalno organizirane in razmeroma drage (Goldstein, 2003). Sodelovanje je bilo prostovoljno ali pod prisilo (npr. v primeru oblastem sumljive mladine), lahko se je spodbujalo tudi z materialnimi ugodnostmi (Radelić, 2006). Eksplozija zaposlovanja je razmahnila migracije iz vasi v mesta (Bilandžić, 1999), kjer se je zahtevala stroga industrijska disciplina. Njen odraz so bile so eni strani pogoste menjave delovnega mesta, bolniške odsotnosti, nedisciplina, medsebojni

spori, nizka produktivnost, nekakovostno delo, zamujanje, pasivnost in padec priljubljenosti nove vlade, po drugi pa hitra obnova dela gospodarstva in gradnja prometnic (Radelić, 2006). Posledica eksplozije zaposlovanja je bila tudi tako imenovana kriza kruha, na katero je vlada odgovorila s pritiskom na kolektivizacijo kmetijske proizvodnje (1949)⁵ (Bilandžić, 1999). Ta ukrep je, tako kot obvezni odkup, naletel na močen odpor kmetstva (npr. drobitev posestev, vaški upori) in protiudar komunistov (npr. pošiljanje v zapor) (Radelić, 2006). Kljub problemom in deformacijam ureditve so bili začetni rezultati obnove zelo dobri (v primerjavi z letom 1939 je bil fizični obseg industrijske proizvodnje leta 1948 kar 150-odstoten). Kljub temu pa so že v letih 1949/1950 in vse do leta 1953 rezultati industrializacije stagnirali (Bilandžić, 1999).

Po sporu Tita in Stalina (1948), pred katerim je država skušala čim bolj slediti ZSSR (npr. s petletnimi načrti), je bila Jugoslavija izključena iz Informbiroja (Kominforma). Vzhodni blok je z njo prekinil vse stike in proti njej uvedel ekonomski embargo (tiste svoje državljane, ki jih je označila kot »informbirojevce«, je Jugoslavija okrutno kaznovala) (Goldstein, 2003; Radelić, 2006; Ramet, 2009). Pritisk je imel negativne posledice na splošne razmere v državi, ki je morala poiskati pomoč na Zahodu. Zahod, ki je bil v hladni vojni z ZSSR, je spremenil svoj odnos do Jugoslavije in ji dodelil iskano pomoč (Matković, 1998). Ena pomembnih posledic spora sta bila zavrnitev sovjetskega modela oblasti in uvajanje delavskega samoupravljanja.⁶ Ključni procesi na »jugoslovanski poti« naj bi bili distanciranje partije od oblasti, »odmiranje« države in preobrazba državne v družbeno lastnino, ki bi jo upravljali neposredni proizvajalci; začela se je decentralizacija, ki je najprej zaobjela gospodarstvo, nato pa vso družbo (Klasić, 2012). Vendar navdušenje nad uvedbo samoupravljanja ni reševalo številnih problemov, kot so bile globoka ekonomska kriza zaradi embarga Vzhodnega bloka, huda suša v letih 1950 in 1952, padec industrijske proizvodnje, nizek nacionalni dohodek, visoki izdatki za obrambo pred potencialno agresijo, padec osebne porabe itd. Teh realnih problemov fiktivno samoupravljanje ni moglo rešiti: glavno besedo v podjetjih je imela namreč država, delavski sveti niso odločali o ničemer (Klasić, 2012; Radelić, 2006). Večina sredstev delovnih organizacij se je prelivala v federativne, republiške in lokalne sklade, ustvarjajoč »družbeni« kapital za državne investicije (Klasić, 2012). Vseeno pa je, kot meni Duda (2005), gospodarstvo v času od 1957. do 1961. postalo samostojnejše

5 Od zadrug se je začelo odstopati leta 1951 (Goldstein, 2003).

6 Po sporu z ZSSR država ni takoj krenila na alternativno pot, temveč je leta 1949 z že omenjeno kolektivizacijo kmetijske proizvodnje (ustanavljanje vaških zadrug) po sovjetskem vzoru najprej skušala dokazati ideološko doslednost (Goldstein, 2003).

v odnosu do zvezne administracije. Okrepila se je tudi vloga republiške oblasti, večji poudarek pa je bil na blagu za široko porabo (Duda, 2005). Vsi ti dejavniki (odnosi z Zahodom in njegova pomoč, uvedba samoupravljanja in njegove spremembe, obrat k blagu za široko porabo in lahki industriji ter do neke mere komunalna ureditev), kot tudi izboljšanje gospodarskih odnosov z Vzhodnim blokom po Stalinovi smrti (1953), so pripomogli, da je država izšla iz krize in po letu 1953, zlasti pa med letoma 1957 in 1961, dosegla visoko stopnjo kmetijske in industrijske proizvodnje, dvig zaposlenosti, realnega osebnega dohodka, življenjskega standarda državljanov (Klasić, 2012; Matković, 1998), osebne porabe (Bilandžić, 1999) ter zmanjšanje deleža kmetijskega prebivalstva (Mežnarić, 1986). Čeprav so bile revščina in težave pri zadovoljevanju osnovnih človeških potreb pogoste še konec 50. let, pa se na začetku 60. let že pojavijo znaki potrošniške družbe in zasičenost z nekaterimi proizvodi (Bilandžić, 1999).

Že v 50. letih se na Hrvaškem pojavijo novi časopisi, festivali, eksperimentalni televizijski programi, prebivalstvo pa je lahko do nekaterih mest potovalo z letali (Duda, 2005). Na prehodu desetletja nepismenost upada, v gospodinjstva vstopajo bela tehnika in avtomobili (Bilandžić, 1999; Duda, 2005). Vendar je konec 50. let hrvaško komunistično vodstvo sprevidelo, da Hrvaška pri razporejanju zveznega kapitala potegne krajši konec glede na preostale federalne enote; rešitev je videlo v prenosu zveznega kapitala na republike, podjetja in občine (Matković, 1998).

Nerealna pričakovanja hitrega razvoja sta v začetku šestdesetih let omajala kriza stabilnosti sprejetega modela in veliki spor v vrhu Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ)⁷ (Lalović, 2012). Stopnja industrijske rasti se je zmanjšala, uvoz povečal, izvoz je stagniral, plače pa so presegle rast produktivnosti (Horvat v Duda, 2005). Zastoj gospodarskega napredka je šel v prid centralistom (Klasić, 2012), ki so vzrok iskali v preveliki vlogi samoupravljanja. Nastala je politična kriza, ki se je odražala kot konflikt med njimi in federalisti (Čepić, 2015a). V resnici je bila država še naprej najmočnejši ekonomski subjekt (Klasić, 2012). Na nastale probleme je oblast odgovorila z reformami (Ramet, 2007), od katerih je najbolj znana tista iz leta 1965. Za njeno izvedbo je država prejela pomoč Zahoda (Klasić, 2012), njen osnovni cilj pa sta bila boljše vključevanje v svetovno ekonomijo in spoštovanje ekonomskih kategorij (Radelić, 2006). Zaradi tega je država med drugim zvišala cene (Bilandžić, 1999), devalvirala dinar (Klasić, 2012), odpravila investicijske sklade ter kapital prenesla na podjetja in banke⁸ (Radelić, 2006). Uspeh je bil delen

⁷ Konec leta 1952 se je KP Jugoslavije preimenovala v Zvezo komunistov Jugoslavije (ZKJ) (Radelić, 2006).

⁸ Država je prek t. i. zunajproračunske bilance še naprej sodelovala v investicijskih programih (Klasić, 2012).

(Ramet, 2009). Čeprav sta zahvaljujoč večji učinkovitosti oziroma produktivnosti, razvoju turizma in proizvodnji potrošnih dobrin standard in prihodek na prebivalca narastla, so se družbene in regionalne razlike povečale (Radelić, 2006), gospodarska rast pa se je zmanjšala (z 9,7 odstotkov na leto v letih 1954–1964 na 6 odstotkov na leto v letih 1966–1979) (Ramet, 2009). Življenjski stroški so na začetku narasli za 35 odstotkov, zato je država dva tedna po uvedbi reforme zaustavila nadaljnje naraščanje cen izdelkov in storitev. Negativne učinke je oblast skušala ublažiti s tujimi kapitalskimi investicijami (1967) in kreditnimi aranžmaji z mednarodnimi monetarnimi institucijami ter ameriški in zahodnoevropski bankami. Za podjetja so novosti pomenile prenehanje državnih investicij in njenih dotacij. Številna na to niso bila pripravljena, zaradi strahu pred neugodnimi pogoji so ustavila zaposlovanje in začela odpuščati delavce (Klasić, 2012), kar je privedlo do zmanjšanja števila zaposlenih (SZS, 1989). Za razumevanje situacije leta 1968 moramo opozoriti, da so začele nastajati velike razlike v plačah (Martić v Antolković in dr., 2016) in elementi razslojevanja, ne le med funkcionarji in državljani, ampak tudi med zaposlenimi v različnih delovnih organizacijah (prim. Puhovski v Antolković in dr., 2016). Z vidika trajnih porabnih dobrin se je Hrvaška, kot navaja Duda (2005), znašla v fazi potrošniške norišnice. A kljub temu je bil znaten del dohodka še naprej namenjen stroškom prehrane (45,4 odstotka) (Duda, 2005).

Število prebivalstva druge Jugoslavije je iz leta v leto raslo (SZS, 1989), kar pomeni, da so naraščali tudi stroški (npr. za zdravstvo) in odprlo se je vprašanje, kako naj skupaj s prebivalstvom narašča tudi državni proračun. Da bi dobila sredstva za zadovoljevanje osnovnih potreb, lahko država obremeni državljane, npr. z rastjo cen (prim. Goldstone, 1997), kar je bilo, kot smo videli, v Jugoslaviji neuspešno. Rast populacije in nezadovoljstvo pomeni tudi več potencialnih posameznikov za proteste, ki jih je sicer mogoče preprečiti z represijo in nadzorom, vendar je to zaradi kontinuirane rasti prebivalstva dolgoročno za državo nevzdržno, zato mora ohranjati zadovoljstvo državljanov (prim. Goldstone, 1997). Odpiranje meja v tistem času lahko tako v primeru Jugoslavije razumemo natanko kot enega od odgovorov na rast populacije in presežek delovne sile.⁹

Za 60. leta so pomembni tudi mednarodni spori. Vse federalne enote Jugoslavije so bile nezadovoljne s sistemom financiranja gospodarskega razvoja – nerazvite s prejetimi sredstvi, razvite pa z razsipavanjem njihovega deleža. Na 8. kongresu ZKJ (1964) v Beogradu je bila sprejeta odločitev o temeljnih organizacijskih spremembah v načinu določanja sredstev za

9 Številni kot enega od razlogov za nezmožnost dosledne izvedbe načrtovane gospodarske reforme navajajo neugodno izobrazbeno in kvalifikacijsko strukturo zaposlenih (Klasić, 2012).

nerazvita območja (Ramet, 2009). Začrtana je bila politika, ki je omogočila padec Aleksandra Rankovića (Ponoš, 2007) na brionskem plenumu (1966), ki ga je Tito obtožil »obračanja stran od partijske politike« (Ramet, 2009: 282). Rankovićev odhod je dal močno spodbudo reformistom, med katerimi so številni začeli jasno zastopati republiške in nacionalne interese (Radelić, 2006). Kmalu je več prostora v republiških partijah zavzela mlajša generacija, ki se je v nasprotju s starejšimi kolegi bolj kot vojni posvečala gospodarstvu¹⁰ (Ponoš, 2007).

Junjski nemiri

Študentske demonstracije leta 1968 niso bile omejene zgolj na Jugoslavijo. Klasić (2012) meni, da informacije o študentskih demonstracijah po svetu za jugoslovanske študente niso imele samo informativnega pomena, ampak so bile svojevrsten priročnik o vsebini in taktikah delovanja (npr. akcijski odbori). Vendar jih ne moremo definirati izključno kot odziv na svetovna dogajanja. Medtem ko so študenti na Zahodu zahtevali radikalnejše spremembe obstoječega sistema, so jugoslovanski želeli vrnitev k njegovim temeljnim vrednotam. V protestih jugoslovanskih študentov je bilo zelo malo nasilnih epizod (ena teh je bil spopad študentov s policijo pri podvozu v Beogradu), njihove zahteve in parole pa niso bile inkorporirane v zunanje-politična dogajanja (Klasić, 2012).

Junjski študentski nemiri leta 1968, ki so zajeli vso državo,¹¹ so se začeli v Beogradu potem, ko skupini študentov ni bil dovoljen vstop na koncert.¹² Spodbujeni z medijskimi vestmi in s strani nekaj kolegov, ki so v dvomih o medijskem in političnem poročanju odšli v Beograd, da bi videli, kaj se v resnici dogaja, so tudi zagrebški študenti začeli organizirati zborovanja po zagrebških študentskih domovih in v Študentskem centru (*Studentski centar*) (Antolković in dr., 2016). Študentska akcija v Zagrebu je trajala od 3. do 11. junija, a že prvi dan se je na mestnem komiteju Zveze komunistov Hrvatske (ZKH) in Univerzitetnem komiteju partije znašla analiza oz. razprava

¹⁰ V nekaterih situacijah so bili medsebojni nasprotniki liberalci iz različnih republik (Čepić, 2015a).

¹¹ Le ljubljanske demonstracije niso bile motivirane z beograjskimi dogodki, temveč z odločitvijo o pokrivanju primanjkljaja pri poslovanju študentskih domov z oddajanjem študentskih sob za turiste (glej Klasić, 2012).

¹² Koncert na prostem so zaradi vremenskih razmer preselili v dvorano, v katero je bil vstop dovoljen samo brigadirjem, česar preostali obiskovalci niso vedeli. Po burnem večeru in jutru Razglasa študentom in prebivalcem Beograda in sprejetju Resolucije študentskih demonstracij, se je začelo obdobje mirnejših protestov (glej Klasić, 2012; Ponoš, 2007; Popov, 2008).

o nastalem položaju (Ponoš, 2007). Oba komiteja sta hotela obdržati nadzor nad položajem in zamejiti študentske aktivnosti na fakulteti (Klasić, 2012). Zahteve zagrebških študentov so obsegale univerzitetno (reforma in modernizacija pouka) in družbeno problematiko (npr. demokratizacijo družbe, odpravljanje socialnih razlik) (Ponoš, 2007). Drugi dan so študentska zborovanja obiskali predstavniki zbora obeh komitejev in Izvršnega komiteja centralnega komiteja (CK) ZKH. Sočasno so v študentskih domovih nastali akcijski odbori (Klasić, 2012), katerih predstavnike je naslednji dan sprejel sekretar Izvršnega komiteja CK ZKH Miko Tripalo. Kljub dogovoru med študenti in sekretarjem o odpovedi mitinga v Študentskem centru je ta vseeno bil (Ponoš, 2007). Na zahtevo študentov ali po službeni dolžnosti je mitingu prisostvovalo tudi nekaj profesorjev. Tisti, ki so prišli po službeni dolžnosti, so morali sklepe posredovati platformi Zveze komunistov in preprečiti odhod študentov na ulice. Na mitingu so študenti preimenovali univerzo v Socialistično univerzo sedmih sekretarjev SKOJ,¹³ objavili so *Razglas revolucionarnih študentov Socialistične univerze sedmih sekretarjev SKOJ* in oblikovali akcijski odbor, sestavljen iz govorcev (študentov in profesorjev) (Antolković in dr., 2016; Klasić, 2012). Omenjeni razglas, v katerem so zagrebški študenti med drugim podprli beograjske študente in druge družbene sile, ki so težili k uresničevanju družbenih in gospodarskih reform, in zahtevali odpravo privilegijev, svobodo tiska, demokratizacijo politike ter primat delavskega razreda in marksistične inteligence v politiki, je bil kmalu umaknjen (Ponoš, 2007; Popov, 2008). Namesto tega so distribuirali *Razglas Univerzitetnega komiteja ZK* (Razglas ZK) (Ponoš, 2007). Vsebinsko se *Razglas ZK* ni bistveno razlikoval od *Razglasa revolucionarnih študentov*, razen da je močnejše podpiral reformo, ublažil kritiko družbenih problemov (Popov, 2008), zavzel bolj nevtralen odnos do beograjskih študentov in politike postavil v pozitivnejši kontekst. Pomembno je bilo, kateri razglas bodo podprli študenti; zato so forumi ZK organizirali partijske sestanke po fakultetah in študentskih domovih (Klasić, 2012), kar je privedlo do zelenega rezultata, razen na Fakulteti za politične vede in Filozofski fakulteti (Antolković in dr., 2016). Nekaj ur pred drugim mitingom v študentskem centru (6. junija) je partija povabila na sestanek s sekretarjem profesorje, za katere je menila, da so duhovni vodje gibanja. Od njih je zahtevala dvojce: da skušajo preprečiti miting (tega niso sprejeli) in da pomirijo stanje ter preprečijo odhod študentov na ulice (to so sprejeli). Na mitingu so poskusi pozivov profesorjev k prekinitvi protestnih aktivnosti naleteli na burno negodovanje in odhod študentov na ulico, ki je bil tudi »eden od razlogov polarizacije študentskega telesa« (Antolković in dr., 2016: 107), je bil blizu (Klasić, 2012). Do njega ni

¹³ SKOJ = Zveza komunistične mladine Jugoslavije.

prišlo, ker je večina študentov sprevidela, da bi bila to zaradi prisotnosti organov pregona pred Študentskim centrom nepremišljena poteza (Antolković in dr., 2016). Odločili so se, da bodo naslednji dan priredili še en miting. Tega ni bilo, ker je ZK oziroma Univerzitetni komite prevzel nadzor in so se naslednjega dne po fakultetah in po Študentskem centru sprehajali redarji z nalogo vzdrževati red in preprečevati nadaljnje študentske aktivnosti. Osmega junija je bilo objavljeno, da se bo delo na fakultetah nadaljevalo po ustaljenem redu (Klasić, 2012).

Demonstracije so se končale 9. junija s Titovim govorom¹⁴ in skupno sejo predsedstva in izvršnega komiteja centralnega komiteja ZKJ (Antolković in dr., 2016). Titu so zagrebški in beograjski študenti poslali telegram podpore za humanizacijo in revolucionarno preobrazbo jugoslovanske družbe po načelih socialističnega samoupravljanja (Ponoš, 2007),¹⁵ vendar Tito do tega dne o aktualni situaciji ni spregovoril (Klasić, 2012). Na skupni seji so bile sprejete *Smernice o glavnih nalogah Zveze komunistov za razvoj sistema družbeno-ekonomskih in političnih odnosov*, po katerih ZK, ki še naprej čvrsto ostaja na poti družbene in gospodarske reforme, prevzema odgovornost za uresničevanje upravičenih študentskih zahtev (npr. zaposlovanje mladih strokovnjakov)¹⁶ (Antolković in dr., 2016). Da smernice ne bi bile razumljene kot reakcija na študentske zahteve, je v uvodu poudarjeno, da je začel dokument nastajati že pred izbruhom demonstracij. Da javnost junijskih dogajanj ne bi razumela izključno kot progresivne in pozitivne, so *Smernice* opozorile tudi na pojav »protisamoupravnih« teženj. Režim je posameznike prav tako kmalu kaznoval (npr. z izključitvijo iz ZK) in začel poudarjati negativne vidike junijskih dogodkov (npr. prisotnost sistemu sovražnih teženj) (Klasić, 2012).

Kolektivno delovanje

Protest je kolektivno delovanje. Udeleženci se upirajo eni ali več odločitvam, kar pomeni, da imajo enega ali več skupnih ciljev, ki jih sami ne morejo uresničiti, zato izvajajo bolj ali manj organiziran, bolj ali manj zakonit in

14 Iz govora lahko razberemo, da oblast za študentska opozorila ni imela pretiranega posluha. V demonstracije so se infiltrirali posamezniki, ki so hoteli položaj izkoristiti zase (Bašković in dr., 1982).

15 Istega večera so mu telegrame podpore poslali tudi številni državljani in delovni kolektivi, skoraj polovica jih je bilo iz Hrvaške (Antolković in dr., 2016; Klasić, 2012).

16 Devetega junija Tito ni povedal nič novega glede na tisto, kar so v dneh pred tem govorili že drugi politiki. Vendar je entuziazem do takrat splahnel, študenti pa so se začeli zavedati, da si v danih okoliščinah ne morejo izboriti več. Zaradi nedorečenosti sta se na govor začeli sklicevati obe strani (Klasić, 2012).

nasilen ali nenasilen pritisk na tretjo stran. Večja ko je skupna moralna in družbena podpora (tj. bolj ko se čutijo moralno zavezani k delovanju pod določenimi pogoji in bolj ko protest prinaša pripoznanje in druge nagrade pomembnih drugih) (Opp, 2009), večja je verjetnost podpore udeležencev skupnemu delovanju (prim. Gurr, 2002).

Ovire

Po klasičnih teorijah¹⁷ se neposredni vzrok kolektivnega obnašanja nahaja v posameznikih, ki se soočajo z različnimi oblikami nezadovoljstva (prim. Klandermans, 2003). Na ovire se lahko odzovejo na različne načine. Neugoden položaj lahko sprejmejo ali ga skušajo individualno ali skupinsko izboljšati na način, pri katerem se spoštuje ali ne spoštuje vladajočih družbenih norm (Wright in dr., 1990). Ovire lahko povzročita dva procesa. V prvem je motena običajna človeška rutina, zaradi česar ljudje niso zmožni naprej delovati v skladu z obstoječimi družbenimi pravili, normami in zakoni. Posledično začnejo razvijati dispozicije, potrebe in želje, ki ostanejo neizpolnjene, zaradi česar se pojavi občutek oviranosti. V drugem procesu pobudniki (*agitators*) skušajo v interakciji z ljudmi spremeniti njihovo dojetje lastnega življenja. Sčasoma se spremenijo vrednote v družbi. Ljudje izoblikujejo nove »identitete«, »pričakovanja« itd. ter lahko sprevidijo, da razmere zaostajajo za njihovim novim pojmovanjem družbe (prim. Blumer v Edwards, 2014). Iz njihove interakcije s pobudniki lahko nastane interpretacija teh pogojev kot problematičnih (Edwards, 2014). Konstrukcija ovir pripomore k splošnim pogojem »družbenih nemirov«, vendar ni jamstvo za nastanek protestov (Blumer v Edwards, 2014).

Izhajajoč iz Karla Marxa in Friedricha Engelsa (1975), po katerih se revolucije dogajajo po progresivni degradaciji,¹⁸ ter Alexisa de Tocquevillea (1994), po katerem revolucije nastanejo, ko se razmere izboljšajo, je James C. Davies (1962) oblikoval svojo teorijo revolucije oziroma J-krivuljo, ki jo je utemeljil z nekaj primeri zgodovinskih revolucij in državljskih nemirov (npr. z rusko revolucijo). Po Davisu je revolucija najbolj verjetna po daljšem obdobju objektivnega gospodarskega in socialnega razvoja, ki mu sledi kratko obdobje ostrega preobrata. Politična stabilnost in nestabilnost sta odvisni od stanja duha oziroma od družbenega razpoloženja, ki je po Davisu dejavnik ustvarjanja revolucije. V obdobju razvoja človekovega duha se pojavijo pričakovanja o kontinuirani lastni sposobnosti zadovoljevanja po-

17 Literatura družbenih gibanj jih uvršča pod skupni imenovalec »teorije *break-down*« (Klandermans, 2003).

18 Pri čemer je najmočnejši vzrok nastanka družbenih nemirov seveda neskladje med dvigom oz. rastjo delavskih ekonomskih razmer in kapitalistovega bogastva (Marx, 1947).

treb, ki prav tako naraščajo. Glede na to, da je napredek v obdobju ostrega preobrata zaviran, je manifestirana realnost odtrgana od pričakovane realnosti in ljudje postanejo revolucionarni (ibid.). Čeravno ne moremo podati vpogleda v stanje duha zagrebških študentov leta 1968, lahko na podlagi pregledane literature trdimo, da je prvo obdobje trajalo približno do leta 1961 (zlasti od 1957. do 1961.). Ker je temu sledil gospodarski zastoj,¹⁹ bi lahko pričakovali študentske proteste vsaj nekoliko prej.²⁰ Po Davisu (ibid.) se lahko nezadovoljstvo pred (nasilnim) uporom razprši pod vplivom protipora oziroma družbenih (gospodarskih, političnih) ali naravnih vzrokov (npr. zelo slabi letini sledi zelo dobra letina). Odpiranje meja, kreditne sheme, odpiranje države tujemu kapitalu (Klasić, 2012), rast števila zaposlenih na Hrvaškem med letoma 1959 in 1964 (Radelić, 2006), kontinuirana rast hrvaškega družbenega proizvoda v tem času (SZS, 1989), brionski plenum leta 1966 in prihod mlajše generacije na funkcije republiških partij bi lahko označili kot vzroke za to, da demonstracije niso nastale prej. Bi pa lahko zadnja od naštetih vzrokov delovala tudi kot spodbujevalca protesta: študije namreč kažejo, da lahko do nastanka gibanja privedejo prav dolgotrajne spremembe v virih, organizaciji in možnostih skupine (Jenkins, 2008). Davies (1962) predvideva, da revolucijo redko povzroči huda revščina: soočeni s trajnim pomanjkanjem ljudje svojo mentalno in fizično energijo v celoti usmerjajo v preživetje. Revolucija ravno tako zahteva skupno moč nezadovoljnih ljudi, ki se razlikujejo po objektivno otipljivem premoženju in statusu. V Zagrebu je bila, razen izjemoma, podpora študentom redka. Revolucionarno stanje duha po Daviesu zahteva kontinuirano, dinamično ali celo navajeno pričakovanje možnosti za zadovoljevanje osnovnih potreb, ki jih avtor definira široko, od fizičnih in družbenih, do enakosti in pravičnosti. Ob tem je, kot rečeno, potrebna navzočnost stabilne in vztrajne grožnje zadovoljevanju teh potreb, zaradi česar ljudje verjamejo, da ne bodo sposobni zadovoljiti ene ali več omenjenih potreb. Strah se v njih naseli takrat, ko oblast preprečuje, ali pa so oni prepričani, da preprečuje, doseganje njihovih želja (ibid.).²¹

Nedorečenost sistema samoupravljanja je občutil tudi jugoslovanski visokošolski sistem. Po vojni so komunisti ocenili, da bo imelo visokošolsko

19 Indeks življenjskih stroškov na Hrvaškem je med letoma 1962 in 1965, ko je dosegel mejo, ki ni bila presežena vse do leta 1981, rastel, medtem ko se je med letoma 1965 in 1968 zniževal (SZS, 1989).

20 Sicer je do študentskih protestov, stavk in podobnih akcij prišlo že prej (primer so študentski protesti maja 1959 v Zagrebu, Skopju in na Reki), vendar ti niso tako odmevali.

21 Problem takšnega načina razumevanja vzrokov je po našem mnenju v možnosti, da v daljšem obdobju vedno najdemo dejstva, s katerimi bomo lahko podprli svojo interpretacijo (ali, nasprotno, zavrnili nasprotnikovo).

izobraževanje pomembno vlogo. Študij je bil v Kraljevini Jugoslaviji privilegij manjšine, nova oblast pa je ocenila, da bo širitev njegove dostopnosti povečala število strokovnjakov, potrebnih za modernizacijo države. Z razvojem gospodarstva je naraščalo tudi število fakultet, visokih šol, profesorjev in študentov. Ker je vse potekalo bolj ali manj nenačrtno, so se porajali problemi (npr. nezadostne zmogljivosti). Nezadovoljni so bili študenti, profesorji (z nizkimi dohodki, delovnimi razmerami itd.) in oblast (z dolžino trajanja študija, vlogo profesorjev itd.). Vsi poskusi države, da bi rešila študentski položaj, so se ustavili pri sprejemanju pravnih aktov, medtem ko so stroški študija postajali vse višji, finančna pomoč študentom pa čedalje manjša. Načrtovalo se je, da bodo pomoč pri pokrivanju stroškov študentom ponujala podjetja, vendar so ta čedalje manj zaposlovala, prav tako pa so lahko bodoče kadre izbirala v množici brezposelnih, visoko izobraženih ljudi. Vzroki za protest so lahko bili tudi nematerialne narave, natančneje, šlo je razumevanje pravic in dolžnosti v okviru samoupravnih odnosov na univerzi. Ustava iz leta 1963 je dopuščala interpretacijo, po kateri študenti s študijem pridobijo pravice članov delovnih organizacij in s tem upravljanja sredstev fakultete (univerze); Zakon o visokem šolstvu (1960) pa jih je opredelil kot »zainteresirane državljane« in jim tako omejil pravico do odločanja (Klasić, 2012).

V J-krivulji sta poudarjena dva koncepta: primerjava ali komparacija in relativna deprivacija. Teorija primerjave pravi, da ljudje v odsotnosti objektivnih nedružbenih meril svoje mišljenje in sposobnosti ocenjujejo v razmerju do drugih (Festinger, 1954); teorija socialnih identitet je ta koncept primerjave prenesla na medskupinsko področje. Cilj komparacije je tako doseganje ali varovanje pozitivne družbene oziroma skupinske identitete²² in samospoštovanja, za kar ljudje potrebujemo pozitivno diferenciacijo med lastno in relevantno drugo skupino²³ (prim. Tajfel in Turner, 2001). Rezultat primerjave je lahko pozitivna ali negativna družbena identiteta. V primeru negativne je za izboljšanje položaja pomembna percepcija prepustnosti medskupinskih meja, legitimnosti in stabilnosti statusnih medskupinskih odnosov (prim. Mummendey in dr., 1999). Percepcija prepustnosti medskupinskih meja spodbuja posameznike v individualno mobilnost. To pomeni, da izhajajo iz predpostavke, da lahko tisti, ki so nezadovoljni s pogoji skupinskega članstva, s talentom, delom ali srečo brez težav preidejo v skupino, ki jim bolj ustreza (Tajfel in Turner, 2001); povedano drugače, če

22 Tajfel (2010) definira družbeno identiteto kot del posameznikovega koncepta sebstva, ki izhaja iz njegovega vedenja, da pripada družbeni skupini.

23 Relevantnost druge skupine se ocenjuje na podlagi podobnosti, bližine in situacijske vzdržljivosti (Tajfel in Turner, 2001).

obstajajo alternative *statusu quo* ter prepričanje, da so te uresničljive, se člani skupine vključujejo v neposredno tekmovanje s skupino višjega statusa. Neprepustne meje po drugi strani od skupine zahtevajo, da deluje kot celota in prevprašuje legitimnost in trajnost lastnega podrejenega statusa, posamezniki v skupini pa lahko izberejo eno od strategij socialne kreativnosti (prim. Hogg, 1992), kar pomeni, da lahko poiščejo novo dimenzijo primerjave, lahko se začnejo namesto s prejšnjo primerjati z drugo skupino, ali pa pripišejo prej negativno dojetim značilnostim lastne skupine novo, pozitivno vrednost (Tajfel in Turner, 2001).

Udeleženci zagrebških demonstracij so bili študenti, zato lahko predpostavimo, da sta jih že na začetku združevala skupna družbena identiteta (študent) ter interes za blagor te skupine. Obstoj dveh razglasov, kakor tudi to, da v protestih niso sodelovali vsi študenti, kaže, da kolektivna identiteta ni jamstvo za homogenost skupine. Po mnenju nekaterih lahko ljudje oblikujejo družbeno identiteto tudi situacijsko oziroma dogodkovno; ko začnejo pripadati novi skupini, njihove percepcije in emocije, ki izhajajo iz te nove pripadnosti, postanejo sestavni del njihove nove identitete (van Zomeren, Postmes in Spears, 2008). Predvidevamo lahko, da je bila ena od dimenzij nove družbene identitete udeležencev junijskih protestov tudi to, da so se razlikovali od tistih študentov zagrebške univerze, ki se protestov niso udeležili.

Koncept primerjave je vključen tudi v teorijo relativne deprivacije, ki jo je Gurr (1970) opisal kot diskrepanco med posameznikovo stopnjo pričakovanj, tj. življenjskih dobrin in pogojev, za katere ljudje verjamejo, da jim pripadajo, in stopnjo možnosti, tj. dobrin in pogojev, za katere menijo, da jih lahko glede na dostopna jim družbena sredstva dosežejo in ohranijo. Faye Crosby (1976) našteva pogoje, pod katerimi posameznik občuti jezo: 1. ugotoviti mora, da ima nekdo drug X, ki si ga 2. sam želi, in 3. za katerega misli, da mu pripada, ter 4. verjeti, da obstajajo možnosti, da ta X dobi, in 5. da ni osebno odgovoren za to, da ga trenutno nima. Če je v preteklosti posameznik že posedoval X, lahko dolžina trajanja tega posedovanja in elementi, povezani z njim, vplivajo na našteje pogoje, ob katerih se pojavi relativna deprivacija (ibid.); posameznik namreč ne primerja nujno svojega trenutnega položaja s trenutnim položajem drugega; primerja lahko tudi svoj trenutni položaj z lastnim preteklim položajem, ali pa z idealom. V vseh treh primerih je primerjava mogoča tudi na medskupinski ravni, kjer po navadi govorimo o egoistični ali bratski relativni deprivaciji (odvisno od elementa primerjave) (Mummendey in dr., 1999); vsekakor je pomembno poudariti, da za nastanek nezadovoljstva ni nujna dejanska deprivacija, temveč zadostuje, da posameznik misli, da je bodisi on bodisi njegova skupina prikrajšana (Berkowitz v Brown, 1988).

Kot odgovor na tradicionalne teorije se je razvila resursno-mobilizacijska teorija (RMT), po kateri je sodelovanje v družbenem gibanju rezultat posameznikove racionalne odločitve, pri kateri je sam pretehtal koristi in stroške lastnega sodelovanja (Klandermans, 2008). Nekatere od predpostavk te teorije vključujejo (prim. Cohen in Arato v Mesić, 1996): negiranje razlik med neinstitucionalno in institucionalno kolektivno akcijo; da kolektivna akcija vključuje racionalno težnjo skupin za uresničitev njihovih interesov; da kolektivna akcija sproži interese, vgrajene v institucionalizirane odnose moči; da gibanja nastanejo zaradi sprememb v organizaciji, virih in pogojih za kolektivno akcijo in da njihovega nastanka ni mogoče pojasniti s cilji in težavami, ki so stalnica razmerij moči. Za kolektivno akcijo so po tej teoriji potrebni viri (npr. udeleženci), ki so skupinam različno dostopni (Edwards, 2014); razlike v tej dostopnosti pa naj bi pojasnile, zakaj se nekateri posamezniki v kolektivne akcije vključijo, drugi pa ne (prim. Klandermans, 2003).

Neposredno spodbudo za razvoj RMT je dal Mancur Olson (1965) (Mesić, 1996), po katerem racionalni posameznik, ki ni pripadnik majhne skupine, teži k maksimiranju lastne blaginje in se ne bo prostovoljno trudil za realizacijo skupnega cilja, razen če ne obstaja prisila ali druga selektivna spodbuda, ki ga bo v to prepričala. Racionalni pripadnik velike skupine ve, da je učinek njegovega delovanja v uresničevanju kolektivnega cilja neviden (problem trivialnosti učinka posameznega člana velike skupine v kolektivni akciji) in da bo v izbrženem udeležen tudi ko in če ga uresničijo drugi (problem zastonskega potnika) (prim. Macy, 2006; Olson, 1965). Selektivne spodbude v skupini vzpostavljajo razlike v obravnavi tistih članov, ki prispevajo k skupinskemu interesu, in tistih, ki ne (Olson, 1965). Poudariti je treba, da je Olson razmišljal o interesnih, zlasti ekonomskih skupinah, in ne o družbenih gibanjih (Mesić, 1996), zato se njegov model neposredno ne nanaša na ta pojav (Opp, 2009); kljub temu pa nekateri teoretiki menijo, da ga je (ob določenih predelavah) mogoče uporabiti za njihovo razlago. Tako bi, na primer, morali dejanski vpliv posameznika oziroma vpliv, ki ga ta ima z vidika opazovalca, zamenjati s percipiranim vplivom; kolikšen je v resnici vpliv ljudi, ki včasih precenijo lasten vpliv v politični participaciji, je namreč težko oceniti (ibid.). Olsonov argument je bil v rabi predvsem za pojasnitev vzorcev sodelovanja, vendar je njegov problem po mnenju Berta Klandermansa (2003) v tem, da omogoča razlago ne vključevanja, razlaga vključevanja pa je šibka. Druga pogosta kritika modela je, da predpostavlja, da ljudje sprejemajo odločitve izolirano (ibid.).²⁴ Glavna kritika RMT pa

²⁴ Tako naj bi posamezniki pri odločanju o vključitvi v protest ocenili svoje koristi in stroške,

gre predvsem v smeri pretiranega opiranja na Olsonov model (prim. Mesić, 1996). Tisti, ki kritizirajo izvorno paradigmo RMT, so soglasni v »oceni, da je njena rigidna instrumentalna, asocialna in ahistorična perspektiva nezadostna za razumevanje in razlago družbenih gibanj« (Mesić, 1996: 199). Izvor ni model je namreč omejen z instrumentalno ekonomsko perspektivo racionalnega izbora, zanemarjajoč verovanja in ideje ter procese, s pomočjo katerih si ljudje razlagajo situacije in pripisujejo pomen dogodkom; zato je njegova revidirana različica izrinila paradoks zastojnega potnika in vključila osmisleitev kolektivnega delovanja ter koncepta kolektivne identitete in skupne usode (Mesić, 1996), prav tako pa upošteva, da udeleženci gibanja »v procesu kulturne konstrukcije pomenov oviram, virom in možnostim pridajajo smisel iz perspektive gibanja« (ibid.: 200).

V jugoslovanskih demonstracijah študenti kljub parolam, ki so pogosto poudarjale vprašanje delavstva, niso dobili delavske podpore, ki bi lahko bila močan vir: domnevamo lahko, da bi zaradi te podpore oblast čutila večji pritisk za izpolnitev zahtev (prim. Opp, 2009). Po nekaterih ocenah je k izostanku delavske podpore najbolj pripomogla ZK s plasiranjem dezinformacij in z izkrivljanjem slike o resničnih študentskih motivih (Antolković in dr., 2016). Študentski poskusi plasiranja lastnih informacij so zgolj pokazali, da so dezinformacije hitrejšje. Opozoriti velja, da so podatki o dejanskem odzivu delavcev pomanjkljivi (Popov, 2008). Ne da bi zmanjševali pomembnost dezinformacij, ne smemo pozabiti, da govorimo o dveh generacijah, dveh vrednotnih sistemih in verjetno dveh načinih življenja. Starejša generacija je izkusila vojno, mlajša je bila rojena po vojni. Medtem ko se je za prvo revolucionarna dejavnost končala z vojno, so študenti zahtevali »permanentno nadaljevanje revolucije, ki stalno preizprašuje vse dosežke, kot tudi proklamirana načela samoupravnega socializma« (Antolković in dr., 2016: 112). Ker so bile življenjske razmere med vojno slabe, je starejša generacija mlajšo morda razumela kot nehvaležno (ibid.). Čeprav so poudarjali delavsko vprašanje, so študenti izhajali iz teorije, njihove zahteve pa so v resnici ogrožale del delavskega razreda: na primer zahteva, da se na delovna mesta, ki zahtevajo določeno kvalifikacijo, zaposlijo tisti, ki te pogoje izpolnjujejo, je pomenila problem za delavce z nezadostnimi izobrazbenimi kvalifikacijami. Neskladje med izobrazbo in delovnim mestom je tedanja družba dopuščala (Klasić, 2012). Izostanek delavske podpore je mogoče opazovati tudi

kakor tudi prepreke na tej poti (prim. Klandermans, 1997). Do drugih sodelujočih gojijo določena pričakovanja, na osnovi katerih ocenjujejo verjetnost uspeha akcije in lastnega doprinosa k temu. Če menijo, da njihova participacija ne bo prispevala k realizaciji kolektivnega dobrega, oziroma da se v protest ne bo vključilo dovolj drugih, ali da navkljub velikemu odzivu ne obstajajo možnosti za realizacijo cilja, se za sodelovanje verjetno ne bodo odločili (prim. ibid., 2008).

skozi koncept relativne deprivacije – kot rečeno, za nastanek nezadovoljstva zadostuje, da posamezniki ali skupina ocenijo, da je njihov položaj depriviran. Tako je mogoče, da so študenti svoj trenutni status in status delavcev primerjalno ocenili kot relativno depriviran, medtem ko so delavci (če niso bili izpostavljeni nekaterim pogojem dela, npr. prisili) trenutni status obeh skupin ocenili kot nedepriviran. Poleg medijske manipulacije, percepcije položaja lastne in druge skupine ter medgeneracijskega nerazumevanja sta lahko k pomanjkanju delavske podpore, pa tudi podpore širše javnosti, privedla tudi individualna nezainteresiranost posameznika in njegov osebni položaj (npr. vsakdanji problemi) (Klasić, 2012).

Druga skupina

Kolektivna akcija po navadi vključuje dve skupini (prim. Tilly, 1977). Ena od njih je lahko oblast. Njena nestabilnost lahko spodbudi nemire. Del stroke se strinja, da se množična mobilizacija najpogosteje dogaja v času intenzivnega konflikta znotraj elite (Lachmann, 1997). Po mnenju nekaterih so zagrebške demonstracije pomenile grožnjo hrvaškemu partijskemu vodstvu; kot preostalim partijskim vodstvom, ki so se leta 1968 srečala z njimi, bi študentske demonstracije lahko pomenile tudi grožnjo monopolnemu položaju partije. Vendar je za preprečevanje demonstracij hrvaška oblast imela še en razlog. Od konca leta 1967 je hrvaško vodstvo opozarjalo, da je nujna razbremenitev gospodarstva, in predlagalo razpravo o bilanci federacije, česar niso sprejele zvezna administracija in preostala vodstva. Tik pred demonstracijami, konec maja 1968, je vodstvo na zagrebškem posvetu sekretarjev občinskih komitejev ZKH vso jugoslovansko javnost seznanilo s svojimi stališči in pripombami. Na posvetu so se zvrstile tudi kritike delovanja federacije in zvezne gospodarske politike ter opozorila na nujnost ureditve položaja v partiji. Posvet je bil na Hrvaškem pozitivno sprejet, v drugih republikah pa je bil odziv večinoma drugačen, najostrejši je bil v Srbiji. Hrvaško vodstvo so obtožili izzivanja politične krize, poskusa vsiljevanja lastnega mišljenja in nespoštovanje zveznih odločitev. Ker so bile beograjske študentske demonstracije nekaj dni pozneje, je srbsko vodstvo dobilo dokaz o negativnem vplivu zagrebških sporočil. Pojav demonstracij v Zagrebu je torej lahko bil povod za sum o povezavi med hrvaškim vodstvom in študentskimi nemiri (Klasić, 2012).

Kot vsaka druga skupina lahko oblast zmanjša ali poveča stroške za udeležence akcije (prim. Tilly, 1977). Kot eden od razlogov, zakaj zagrebške demonstracije niso imele večjih razsežnosti (npr. odhod na ulice), se na-

vaja razpršenost študentov na več lokacijah v Zagrebu (proti predvidenemu kampusu se je politika odločila v 50. letih po spopadu med policijo in študenti (Senker v Antolković in dr., 2016)). To razpršenost lahko označimo za oteževalno okoliščino, prav tako pa tudi kadrovske spremembe v zagrebškem vodstvu Zveze študentov na začetku leta 1968, s katerim si je partija povrnila vpliv nad to organizacijo, in izostanek podpore profesorjev in hrvaških intelektualcev ter podpore organizacij ZK politiki ZKH. Od samega začetka so te organizacije na fakultetah in na univerzi svoje delovanje koordinirale z najvišjimi republiškimi in mestnimi političnimi forumi (prim. Klasić, 2012).

Sklep: Zakaj so študenti junija 1968 protestirali?

Jugoslovanski politično-ekonomski eksperiment, podprt z zunanjimi okoliščinami (npr. položaj v hladni vojni) in z energijo njenih državljanov, je v prvih letih prinesel pozitivne rezultate. Veliki apetiti, nerešeni spori glede nadaljnjega razvoja, posledice demografske ekspanzije, pa tudi nepopolno izvajanje teorije samoupravljanja v praksi so privedli do politične krize in zastoja v gospodarstvu. Čeprav so spomini na življenje v vojni in primerjava z življenjem državljanov in državljanek v državah Vzhodnega bloka šli v prid sedanjosti, so večdimenzionalno neugodne razmere v družbi zahtevale odziv političnega vrha. Glede na to, da se samoupravljanje takrat še ni uvedlo, ali pa je bilo na začetku, teren za izvedbo reform ni bil najprimernejši. Na nejasnosti sistema so opozarjali intelektualci. Razlike med ljudmi so se povečevale. Medtem ko je bilo dotlej le slutiti obstoj razlik v partiji, so bile te konec junija 1968 potrjene. Nič bolje ni bilo niti v visokem šolstvu (npr. premajhne zmogljivosti, zniževanje državne podpore študentom). Čeprav ne moremo vedeti, ali je politični vrh pred letom 1968 s svojimi dejanji (npr. z odpiranjem meja) preprečil iskro potencialnega upora študentov ali katerega drugega segmenta populacije, so tega leta nekatere poteze političnega vrha povzročile, da je generacija, ki so jo v šolah učili vladajoče ideologije in je bila naučena, da spoštuje izbrane vrednote, javno izrekla kritiko. Izhajamo iz predvidevanja, da so se zagrebški študenti zavedali ekonomskega položaja v državi, in da so ga – skladno z ekonomskim položajem svoje družine – tudi občutili. Glede na njihove življenjske prioritete sta jih motila stanje in skrb države do univerze in študentske populacije, prav tako pa je bila prisotna bojazen zaradi lastne prihodnosti. Predvidevamo, da so v zagrebški študentski populaciji obstajale razlike v poznavanju politične krize, ki je do-

letela Jugoslavijo, kakor tudi skrbi glede tega; vendar kljub temu menimo, da glede na časovno bližino junijskih demonstracij in posvetov sekretarjev občinskih komitejev SKH neenotnost partije verjetno večini ni bila neznana. Država je državljanom obljubila ne le boljše življenje, temveč tudi enakost (nehvaležno je vprašanje, ali je doslej kateremukoli političnemu sistemu uspelo to v celoti uresničiti): to je bilo v neskladju z elementi materialnega, pa tudi nematerialnega razslojevanja, kar je bila realnost leta 1968 in na kar je pomenljivo pokazal tudi opisan večer 2. junija v Beogradu, ko je bil vstop v dvorano dopuščen le brigadirjem (glej 12. opombo). Čeprav je bil razlog za spremembo lokacije koncerta vreme, je selekcija v neformalnem okolju vzpostavila družbene meje (med študenti in brigadirji oz. oblastjo), o katerih govori Tilly (2005). Kratkotrajne ali ne, vzpostavljene družbene meje puščajo sledi v odnosih tudi potem, ko izgubijo podporo avtoritete (prim. Tilly, 2005). S tem dejanjem je sistem tudi pokazal, da daje eni skupini ljudi večje pravice kot drugim, celo ko gre za zabavo, ki je morda plačljiva. Spor med študenti in brigadirji oziroma policijo je kulminiral v nasilju. Ta nematerialna neenakost in nasilje v tisti beograjski noči sta še bolj poudarila materialno in nematerialno neenakost v jugoslovanski družbi.

Skladnost družbenih vrednot in družbene stvarnosti pripomore k družbenemu ravnovesju – vsak odmik od tega ekvilibrija manjša imunost proti revoluciji.²⁵ Leta 1968 so študenti hoteli, da se sistem vrne k njegovim temeljnim vrednotam; to lahko razumemo bodisi kot grožnjo ravnovesju bodisi kot poziv k dejanski razrešitvi krize iz leta 1948, ki je nastopila po znamenitem konfliktu med Jugoslavijo in ZSSR. Ne želimo soditi o tem, ali je bilo leto revolucije 1948 ali 1968, nas pa zanima, kaj bi se zgodilo, če bi delavci podprli študente. Ali lahko junijske študentske demonstracije označimo kot potencialno revolucijo, ki se nikdar ni začela, ali morda kot konec revolucije? Če pogledamo prva desetletja druge Jugoslavije, lahko sodeč po nekaterih spremembah, kot so visoko centralizirana država, komunistični režim, kolektivizacija, hitra rast industrije in gospodarstva (povezana z navodili centralnega režima), ki jim sledita občutna slabitev in ekonomska stagnacija, revolucijo, ki so jo izvedli jugoslovanski komunisti, po Goldstonu (2014) označimo kot »družbeno revolucijo«. Četudi se Goldstonov opis poteka revolucije morda ne sklada povsem s potekom jugoslovanskega primera, pa je zanimiv tisti del, v katerem avtor govori o dogodku, ki se lahko zgodi deset ali dvajset let pozneje. Upoštevajoč čas nastanka druge Jugoslavije, II. svetovno vojno in obstoj NDH, smemo sklepati, da je leto 1968 bilo blizu prav temu dogodku, o katerem govori Goldstone: deset ali dvajset let po tem, kar označujemo kot revolucijo, lahko starejša ali mlajša generacija

25 Nov ekvilibrij je pogosto drugačen od prejšnjega (prim. Johnson, 1966).

začuti, da novi oziroma revolucionarni ureditvi ne uspeva izpolniti revolucionarnih idealov. Z mobilizacijo elit in drugih družbenih skupin lahko poskušajo doseči nove revolucionarne ukrepe, lahko izzovejo obstoječe ustanove in njihove programe ali zahtevajo radikalne ekonomske in politične spremembe (ibid.). To Goldstone imenuje druga radikalna faza (prva se dogaja nedolgo po revolucionarnem prevzemu oblasti), ki po navadi ne pelje do rušitve oblasti, temveč do njene prenovе oziroma oživljanja njenega radikalizma. Ta druga faza je zadnja praska ali trk revolucionarne energije (ibid.).

Prevod: Tatjana Greif

Literatura

- ANTOLKOVIĆ, VIKTORIJA, VALENTINA NEDELJKO IN FRANCESCA VUDRAG (2016): Lipanjska gibanja: oralna historija. *Pro tempore: časopis studenata povijesti* 10/11: 92–128. Dostopno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=273114 (20. avgust 2018).
- BAŠKOVIČ, CIRIL, PAVEL GANTAR, MARJAN PUNGARTNIK IN PAVEL ZGAGA (1982): *Študentsko gibanje: 1968–72*. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS in Univerzitetna konferenca ZSMS.
- BILANDŽIĆ, DUŠAN (1985): *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi 1918–1985*. Zagreb: Školska knjiga.
- BILANDŽIĆ, DUŠAN (1999): *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing.
- BROWN, RUPERT (1988): *Group Processes: Dynamics within and between Groups*. Oxford in New York: B. Blackwell.
- CROSBY, FAYE (1976): A Model of Egoistical Relative Deprivation. *Psychological Review* 83(2): 85–113. Dostopno na: <https://www.scribd.com/document/153057484/A-Model-of-Egoistical-Relative-Deprivation> (30. avgust 2018).
- ČEPIČ, ZDENKO (2015a): Bilo je nekoč v Jugoslaviji (1945–91). V *Slovenija v Jugoslaviji*, Z. Čepič (ur.), 23–55. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- ČEPIČ, ZDENKO (2015b): Misli in dejstva: izhodišča. V *Slovenija v Jugoslaviji*, Z. Čepič (ur.), 5–19. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- DAVIES, JAMES C. (1962): Toward a Theory of Revolution. *American Sociological Review* 27(1): 5–19. Dostopno na: <https://www.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/computational-social-science-dam/documents/education/Fall2009/simulation/davies62.pdf> (12. december 2017).
- DE TOCQUEVILLE, ALEXIS (1994): *Stari režim i revolucija*. Zagreb: Politička kultura.

- DUDA, IGOR (2005): *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Europa.
- EDWARDS, GEMMA (2014): *Social Movements and Protest*. New York: Cambridge University Press.
- FESTINGER, LEON (1954): A Theory of Social Comparison Processes. *Human Relations* 7:117–140. Dostopnina: <http://www2.psych.ubc.ca/~schaller/528Readings/Festinger1954.pdf> (20. april 2017).
- GOLDSTEIN, IVO (2003): *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi Liber.
- GOLDSTONE, JACK A. (1997): Population Growth and Revolutionary Crises. V *Theorizing Revolutions*, J. Foran (ur.), 102–121. London in New York: Routledge.
- GOLDSTONE, JACK A. (2014): *Revolutions: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- GURR, TED ROBERT (1970): *Why Men Rebel*. Princeton: Princeton University Press.
- GURR, TED ROBERT (2002): *Peoples Versus States. Minorities at Risk in the New Century*. Washington (D.C.): United States Institute of Peace.
- HOGG, MICHAEL A. (1992): *The Social Psychology of Group Cohesiveness: From Attraction to Social Identity*. New York (etc.): Harvester Wheatsheaf.
- JAKOVINA, TVRTKO (2007): Idealističkoj, hrabroj (i ludoj) mladosti. V *Na rubu revolucije – studenti '71*, T. Ponoš (ur.), 5–12. Zagreb: Profil.
- JENKINS, J. CRAIG (2008): Resource Mobilization Theory. V *Social Movements. A Reader*, V. Ruggiero in N. Montagna (ur.), 118–127. London in New York: Routledge.
- JOHNSON, CHALMERS (1966): *Revolutionary Change*. Boston: Little, Brown and Company.
- KLANDERMANS, BERT (1997): *The Social Psychology of Protest*. Oxford in Cambridge, Mass.: Blackwell.
- KLANDERMANS, BERT (2003): Collective Political Action. V *Oxford Handbook of Political Psychology*, D. O. Sears, L. Huddy in R. Jervis (ur.), 670–709. Oxford: Oxford University Press.
- KLANDERMANS, BERT (2008): Mobilization and Participation: Social-Psychological Expansions of Resource Mobilization Theory. V *Social Movements. A Reader*, V. Ruggiero in N. Montagna (ur.), 247–254. London in New York: Routledge.
- KLASIĆ, HRVOJE (2012): *Jugoslavija i svijet 1968*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- LACHMANN, RICHARD (1997): Agents of Revolution. Elite Conflicts and Mass Mobilization from Medici to Yeltsin. V *Theorizing Revolutions*, J. Foran (ur.), 73–101. London in New York: Routledge.

- LALOVIĆ, DRAGUTIN (2012): Prijelomno desetljeće (1962–1972) – od krize stabilnosti do stabilizacijske krize. *Politička misao* 49(3): 11–34.
- MACY, MICHAEL W. (2006): Rational Choice. V *Contemporary Social Psychological Theories*, P. J. Burke (ur.), 70–87. Stanford: Stanford Social Sciences.
- MARX, KARL (1947): *Mezdno delo in kapital. Mezda, cena in profit*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- MARX, KARL IN FRIEDRICH ENGELS (1975): *Manifest komunistične stranke*. Ljubljana: Komunist.
- MATKOVIĆ, HRVOJE (1998): *Povijest Jugoslavije (1918-1991). Hrvatski pogled*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- MEŽNARIĆ, SILVA (1986): »Bosanci«. A kuda idu Slovenci nedeljom? Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS in Univerzitetna konferenca ZSMS.
- MESIĆ, MILAN (1996): Resursno mobilizacijska teorija društvenih pokreta. *Revija za sociologiju* XXVII(3–4): 193–204.
- MUMMENDEY, AMÉLIE, THOMAS KESSLER, ANDREAS KLINK IN ROSEMARIE MIELKE (1999): Strategies to Cope with Negative Social Identity: Predictions by Social Identity Theory and Relative Deprivation Theory. *Journal of Personality and Social Psychology* (76) 2: 229–245.
- OLSON, MANCUR (1965): *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge: Harvard University Press.
- OPP, KARL-DIETER (2009): *Theories of Political Protest and Social Movements. A Multidisciplinary Introduction, Critique, and Synthesis*. Oxon: Routledge.
- PONOŠ, TIHOMIR (2007): *Na rubu revolucije studenti – '71*. Zagreb: Profil.
- POPOV, NEBOJŠA (1990): *Jugoslavija pod naponom promena. Dvadeset ogleđa (1968–1990)*. Beograd: N. Popov.
- POPOV, NEBOJŠA (2008): *Društveni sukobi – Izazov sociologiji. »Beogradski jun« 1968*. Beograd: Službeni glasnik.
- RADELIĆ, ZDENKO (2006): *Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1990. Od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga d.d.
- RAMET, SABRINA P. (2009): *Tri Jugoslavije. Izgradnja države i izazov legitimacije 1918–2005*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- SAVEZNI ZAVOD ZA STATISTIKU (1989): *Jugoslavija 1918–1988. Statistički godišnjak*. Beograd: Savezni zavod za statistiku. Dostopno na: <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1989/pdf/G19892004.pdf> (18. december 2017).
- TAJFEL, HENRI (2010): Social Identity and Intergroup Behaviour. V *Rediscovering Social Identity*, T. Postmes in N. R. Branscombe (ur.), 77–96. New York in Hove: Psychology.

- TAJFEL, HENRI IN JOHN TURNER (2001): An Integrative Theory of Intergroup Conflict. V *Intergroup Relations*, M. A. Hogg in D. Abrams (ur.), 94–109. Philadelphia, Pa in Hove: Psychology Press.
- TILLY, CHARLES (1977): *From Mobilization to Revolution*. Dostopno na: <https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/50931/156.pdf> (29. avgust 2018).
- TILLY, CHARLES (2005): *Identities, Boundaries, and Social Ties*. Boulder in London: Paradigm.
- VAN ZOMEREN, MARTIJN, TOM POSTMES IN RUSSELL SPEARS (2008): Toward an Integrative Social Identity Model of Collective Action: A Quantitative Research Synthesis of Three Socio-Psychological Perspectives. *Psychological Bulletin* 134(4): 504–535.
- WRIGHT, STEPHEN C., DONALD M. TAYLOR IN FATHALI M. MOGHADDAM (1990): The Relationship of Perceptions and Emotions to Behavior in the Face of Collective Inequality. *Social Justice Research* 4(3): 229–250.